

УДК 726.5 (477)

В.Т.Завада,
доцент КНУБА

ПОЛІСЬКІ ДВОЗРУБНІ ХРАМИ ТА ЇХ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ

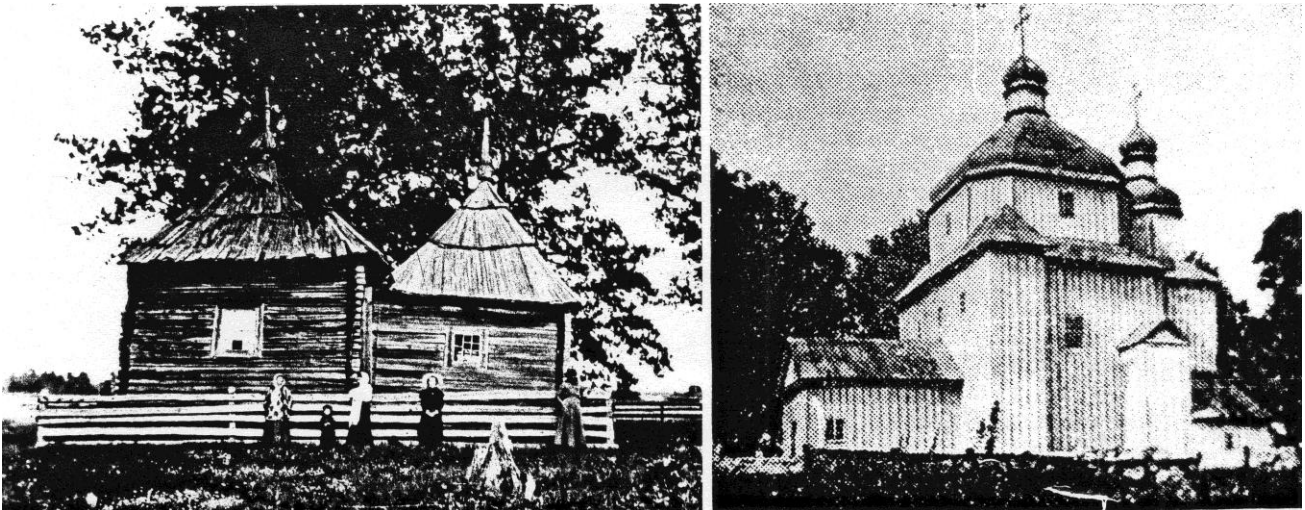
Анотація: на підставі комплексного дослідження поліських дводільних дерев'яних храмів XVI-XVIII ст., їхніх аналогів в інших країнах Східної Європи і допоміжних історичних джерел встановлюється, що формування цієї рідкісної групи культових споруд відбувалося на базі складного синтезу готичного стилю та найдавніших традицій українського народного зодчества.

Ключові слова: традиційний, двозрубний, храм, ротонда, готика.

Продовжуючи започатковану нами у статті про поліські дерев'яні храми з дзвіницею над бабинцем [1] історико-типологічну атрибуцію малодосліджених або маловідомих різновидів традиційних сакральних будівель України, важливо відзначити, що вивчення історії вітчизняного зодчества в цьому аспекті ще на початку XX ст. вважалося обов'язковою умовою побудови цілісної, об'єктивної картини еволюції цього явища. Досить показовим в цьому відношенні є вислів одного з фундаторів української історико-архітектурної науки В.Січинського: «Досліджувати тільки “головні типи” українського церковного будівництва та його “кращі зразки” автор вважає зайвим, бо це не дає матеріалу для пізнання поступового розвитку всього складного процесу будівничої творчості... Для повного пізнання стилю, характеру і духу архітектури кожного народу часто потрібно прослідити навіть ті “гірші”, менше помітні пам'ятники мистецтва, де лише намічається будучий розквіт його, зміна стилю, або перехід одного типу до другого. Тому-то деякі обмірені і подані тут типи будов на перший погляд може “не визначні” і не дуже “типові”, з іншого боку дають дуже цінний матеріал для історії розвитку будівельного мистецтва” [2]. Аналогічний підхід до врахування у дослідженнях традиційного сакрального будівництва України всього комплексу історично зафіксованих у ньому форм, тенденцій та прийомів добре простежується у багатьох роботах В.Антоновича, Ф.Волкова, М.Драгана, С.Таранушенка, В.Щербаківського та інших авторів вищезгаданого періоду, що зайвий раз підкреслює актуальність і важливість порушеної в даній статті теми.

Звернення у цій ситуації до традиційного народного будівництва Полісся – одного з найбільш архаїчних регіональних напрямків української дерев'яної архітектури – є зовсім не таким випадковим, як це може здатися на перший погляд. Реліктовий характер цієї архітектурно-будівельної школи та її особлива роль у формуванні вітчизняного і східнослов'янського зодчества перетворюють

її на унікальний за своєю чистотою еталон автохтонності та первісності (при всій умовності цих понять) вітчизняного зодчества [3]. Разом з тим, усталений і практично безперервний на протязі століть характер поліського традиційного будівництва дозволив акумулювати у ньому лише найбільш суттєві процеси та тенденції у розвитку будівельного мистецтва, відкидаючи будь-які маргінальні, менш значимі, напрямки і впливи. Звичайно, тривала і послідовна еволюція цієї будівельної культури не лише сприяла формуванню у ній надзвичайно цілісної і розгалуженої системи своїх власних архітектурно-композиційних, інженерно-технічних і декоративно-художніх засобів, але й дозволила виробити особливу генетичну вибірковість у темпах та глибині засвоєння інновацій. До цього слід додати, що, на відміну від більшості інших регіонів України, саме на території християнського-язичницького Полісся збереглося найбільше реліктових форм українського дерев'яного зодчества, які відображають первісний зв'язок між різними типами традиційних споруд у минулому, дозволяючи простежити ранні стадії формування та генезису сакральної архітектури України.

Рис.1. Деякі зразки досліджуваної групи культових будівель за іконографічними джерелами: ліворуч - старовинна церква у Голишах на Житомирщині (фото арх. В.Леонтовича, поч.ХХ ст.), праворуч - Петропавлівська церква 1775 року в Ушомирі Житомирської області (за Ф.Волковим).

Особливий інтерес в цьому відношенні становлять найпростіші двозрубні храми регіону з одним чи двома верхами*, зафіксовані дослідниками поліських старожитностей на початку ХХ століття, серед яких, передусім, слід виділити неіснуючу зараз дерев'яну церкву у Голишах на Житомирщині (рис. 1, ліворуч).

* В статті не розглядається безверхий різновид поліських двозрубних храмів, який був поширений на крайній півночі регіону вздовж кордону з Білоруссю і не відігравав помітної ролі у розвитку будівельної культури Українського Полісся, тяжіючи до великого масиву безверхих храмів Білорусі, Литви та Польщі.

Найбільше вражає рідкісний навіть для такого досить консервативного явища як традиційне культове будівництво Полісся архаїзм використаних у споруді конструктивних прийомів та елементів на зразок відкритих ззовні стін зрубів, влаштування на їх кутах випусків вінців або покриття обох наметових верхів архаїчними драницями. Досить показовим в цьому відношенні є влаштування на стику поздовжніх стін нави та вівтарного приміщення особливих стовпів для з'єднання західного та східного зрубів, підтверджуючи тим самим природність і невимушеність будівництва найпростішої дводільної дерев'яної церкви з двох окремих і, здебільшого, різних за своєю хронологією зрубів.

Звичайно, дещо більше уявлення про архітектуру цих невеличких споруд дають нечисленні зразки вцілілих поліських двозрубних храмів, серед яких слід виділити, передусім, зафіксовану нами у 1980-х рр. крихітну дерев'яну церкву у селі Дроздинь Рівненської області (рис.2, а). Незважаючи на досить радикальну реконструкцію споруди (у XIX ст. до неї було прибудовано чотирикутний в плані вівтарний зруб, а в 1914 р – каркасні сіни), її первісна частина значних змін не зазнала, що дещо полегшує відтворення архітектурно-конструктивного рішення дроздинської церкви до перебудови. Первісну основу будівлі становив невеличкий чотиригранний зруб, перекритий архаїчним чотирискхилим наметом і встановлений на невисокі, вкопані вздовж периметру будівлі, дерев'яні палі – “стендарі”. Якщо до цього додати ще й те, що стіни зрубу були складені з найпростіших кругляків, перев'язаних на кутах “у простий угол” з випусками близько 20 см, то пережитки в архітектурі споруди найбільш ранніх стадій розвитку поліського традиційного будівництва будуть більш ніж очевидними.

Особливий інтерес у дроздинській церкві викликає поєднання у ній двох різних за хронологією та технікою виконання зрубів, центральний з яких (нава) набагато старше та архаїчніше за своїм архітектурно-конструктивним рішенням східного (вівтарного), являючи собою, на наш погляд, первісну основу храму у вигляді невеличкої однозрубної каплиці з наметовим завершенням. На користь цього припущення свідчить, передусім, важливе місце цих мініатюрних споруд у традиційних віруваннях поліщуків, які досить часто зводилися в особливих, увічнених народною пам'яттю місцях (на роздоріжжях, біля священних дерев та джерел, в місцях старовинних поховань тощо) і в багатьох випадках являли собою першу культову будівлю нового поселення [4]. Не менш важливими для з'ясування питання про походження поліських двозрубних храмів слід визнати численні історичні свідчення згадки поступового перетворення таких капличок у дво- і навіть тризрубні церкви шляхом прибудови до них спочатку вівтарного, а потім і західного зрубів. Досить докладно ця звичайна для Полісся процедура описана в історії будівництва Михайлівської церкви у селі Тупали на Волині:

“...Старожили розповідають, що у 1795 році прихожани купили стару каплицю, перевезли її у Тупали та побудували з неї у себе каплицю, а в 1854 році теж придбали десь стареньку каплицю та прибудували її до першої з них, у вигляді вівтарної частини, і з'явилося щось подібне до православної церкви... У 1854 р. прибудували бабінець і... каплиця послужила основою православного храму і стала його середньою частиною. У східній і західній стіні були зроблені вирізи аркою і прибудовані бабінець та вівтар...” [5]. Набагато довше – більше ніж століття - тривав процес поступової розбудови дерев'яної каплиці у храм Різдва Богородиці 1762 року в селі Грива на Волині, де “спочатку була побудована каплиця, потім до неї прибудована вівтарна частина і, нарешті, у 1876 році до неї була прибудована дзвіниця...” [6].

Зафіксований в історичних джерелах архаїчний спосіб зведення поліських дво- і тридільних храмів шляхом прибудови до однозрубної каплиці додаткових зрубів набуває у дроздинській пам'ятці ще більшого історико-архітектурного значення з погляду на винятково реліктовий характер її первісного, більшого за розмірами зрубу, перекритого наметовим дахом. Адже крім перелічених вище архітектурно-будівельних архаїзмів у рішенні сучасної нави особливий інтерес при її обстеженні викликало досить незвичне для наметових будівель Полісся рішення стелі, яка, з одного боку, повторювала зовнішню, чотирихилу, форму даху (що властиво для наметів каркасної конструкції, адже рублене склепіння, як правило, залишається в інтер'єрі храмів відкритим), а з іншого – між стелею і зовнішньою поверхнею даху утворювався значний просторовий проміжок для якоїсь масивної та складної конструкції. Характер прихованого під шалівкою перекриття допомогли встановити старожили села, які були свідками ремонту та розширення дроздинського храму на початку ХХ ст. Згідно з їхніми описами, конструкція наметового перекриття складалася з кількох рядів кругляків, які поступово зменшувалися за своєю довжиною, утворюючи чотиригранну зрізану піраміду з характерними для неї просторовими та конструктивними розривами між паралельними вінцями кожної з її чотирьох граней.

Неважко помітити, що конструктивний прийом, який було застосовано у дроздинському храмі, цілком відповідає найпростішому способу влаштування намету, відомому в літературі як центрально-вінчасте перекриття дарбазного типу. Цей своєрідний прийом походить від найдавніших будівельних культур Сходу, хоча зовсім недавно його ще можна було зустріти у деяких примітивних формах житла на Кавказі, в Східному Середземномор'ї, Середній Азії, Африці та інших регіонах [7]. На території Полісся цей архаїчний спосіб влаштування наметового перекриття був відомий виключно в окремих різновидах поліських клунь, які були зафіксовані С.Верговським, З.Дмоховським, С.Таранушенком та іншими дослідниками у центральній, чи не найбільш архаїчній, частині

регіону [8]. Цікаво, що виняткова спорідненість між дроздинською церквою і згаданими вище господарськими будівлями простежується і у використанні в конструкції стін необтесаних кругляків, випусків вінців на кутах зрубів, інших будівельних архаїзмів. Разом з тим, чи не найбільше тісний генетичний зв'язок дроздинської церкви з рештою традиційних будівель регіону простежується в архітектурно-конструктивному рішенні чотирикутних в плані клунь з центрально-вінчастим перекриттям на зразок перевезеної до Київського музею народної архітектури та побуту клуні з села Кішин на Житомирщині [9].

Майже цілковитий збіг архітектурно-конструктивних ознак у цих досить різних групах традиційних будівель здається, на перший погляд, випадковим через досить довільний вибір порівнюваних споруд. Адже класичним об'єктом народного будівництва при обговоренні питання про походження дерев'яних церков виступають здебільшого пам'ятки традиційної житлової архітектури і саме з ними пов'язуються пережитки багатьох стародавніх народних вірувань, що особливо важливо для вивчення початкових форм культового зодчества. Цей дещо застарілий стереотип і визначає, на наш погляд, традиційні пошуки архітектурно-планувальних, об'ємно-просторових і пропорційних аналогій між житловими та сакральними будівлями. Подібний підхід не враховує специфіки традиційного будівництва, згідно з якою архітектура будь-якої споруди може принципово відрізнитися від своїх більш ранніх функціональних прототипів і, навпаки, сучасне використання різних архітектурно-будівельних форм може зовсім не відповідати їхньому призначенню у минулому. Досить характерним прикладом подібної трансформації є, зокрема, і згадані вище поліські клуні, які, згідно з висновками С.Таранушенка, навіть у ХІХ столітті використовувалися поліщуками як житло [10].

Звичайно, зазначений варіант створення двозрубного храму є очевидним спрощенням складного та тривалого процесу формування подібних будівель на Поліссі і відображає собою якийсь особливий архаїчний спосіб уповільненого зведення дерев'яної церкви. Звичайно, подібний спосіб будівництва невеликих дводільних храмів вже у ХVІ-ХVІІ ст.ст. був лише своєрідним архітектурно-будівельним пережитком, а можливо й винятком з загального правила, відчутно поступаючись у кількісному відношенні більш традиційному та поширеному способу спорудження подібних будівель, які відразу зводилися як двозрубні. Чи не найбільш характерним та раннім за хронологією серед зафіксованих зразків цього класичного зразка поліських двозрубних храмів є Іллінська церква кінця ХVІ століття у селі Новий Корець на Рівненщині (рис.2, б). Зараз пам'ятка має вигляд мініатюрного тридільного храму з одним наметовим верхом над навою, проте сучасний західний зруб з північними дверима і ганком було прибудовано пізніше, про що свідчить конструктивний розрив між зрубами бабинця та нави,

а також інший характер обробки вінців західного зрубу. Таким чином, первісна композиція Іллінської церкви складалася з двох чотирикутних в плані зрубів, причому більший з них (нава) був перекритий простим пірамідальним верхом чотиригранної форми, в той час як менший (вівтарний) – невисоким трисхилим дахом з плоскою стелею в інтер'єрі. Попри свої мініатюрні розміри та досить просту композицію, новокорецький храм посідає важливе місце в архітектурній спадщині Полісся, являючи собою найбільш ранній серед зафіксованих на його території зразок двозрубної одноверхої церкви архаїчного типу.

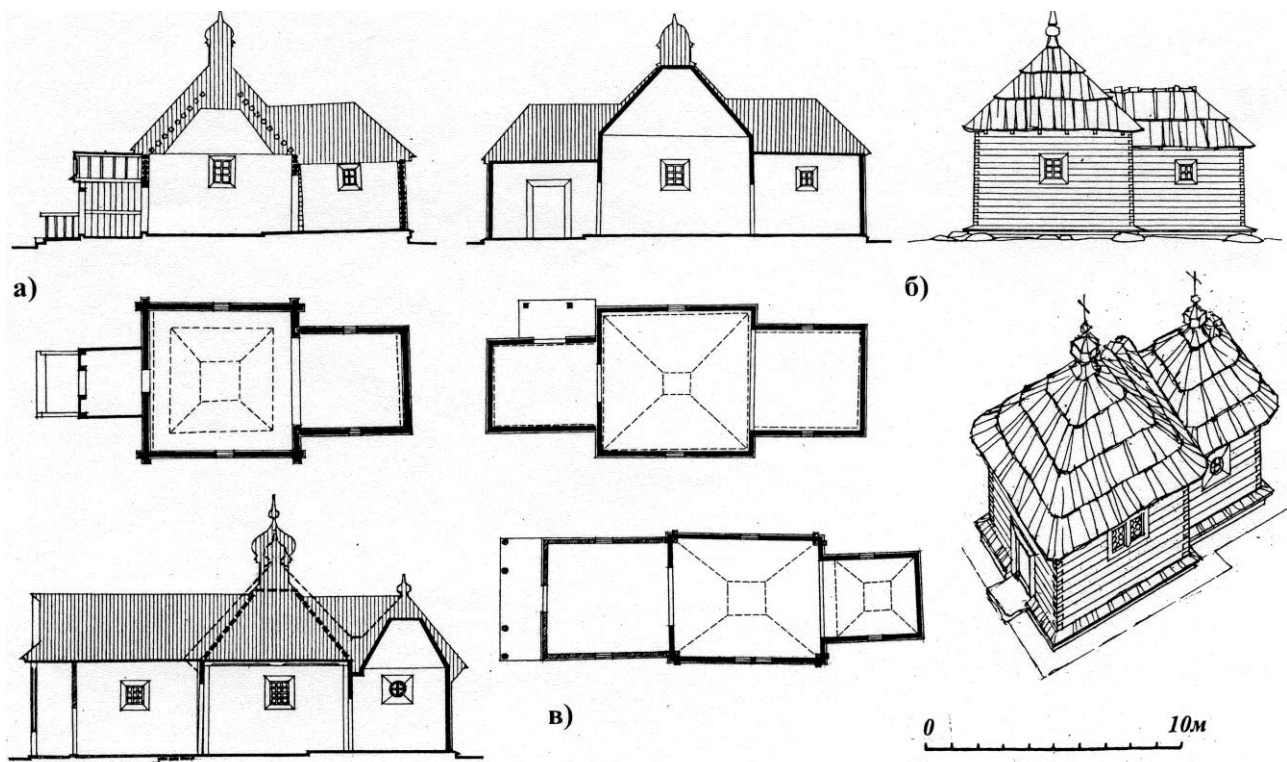

Рис.2. Двозрубні храми архаїчного типу на території Полісся: а – церква XVIII ст. у Дроздині Рівненської області; б – Іллінська церква кінця XVI ст. у Новому Корці на Рівненщині; в – Дмитрівська церква п.пол.XVII ст. у Градді на Волині.

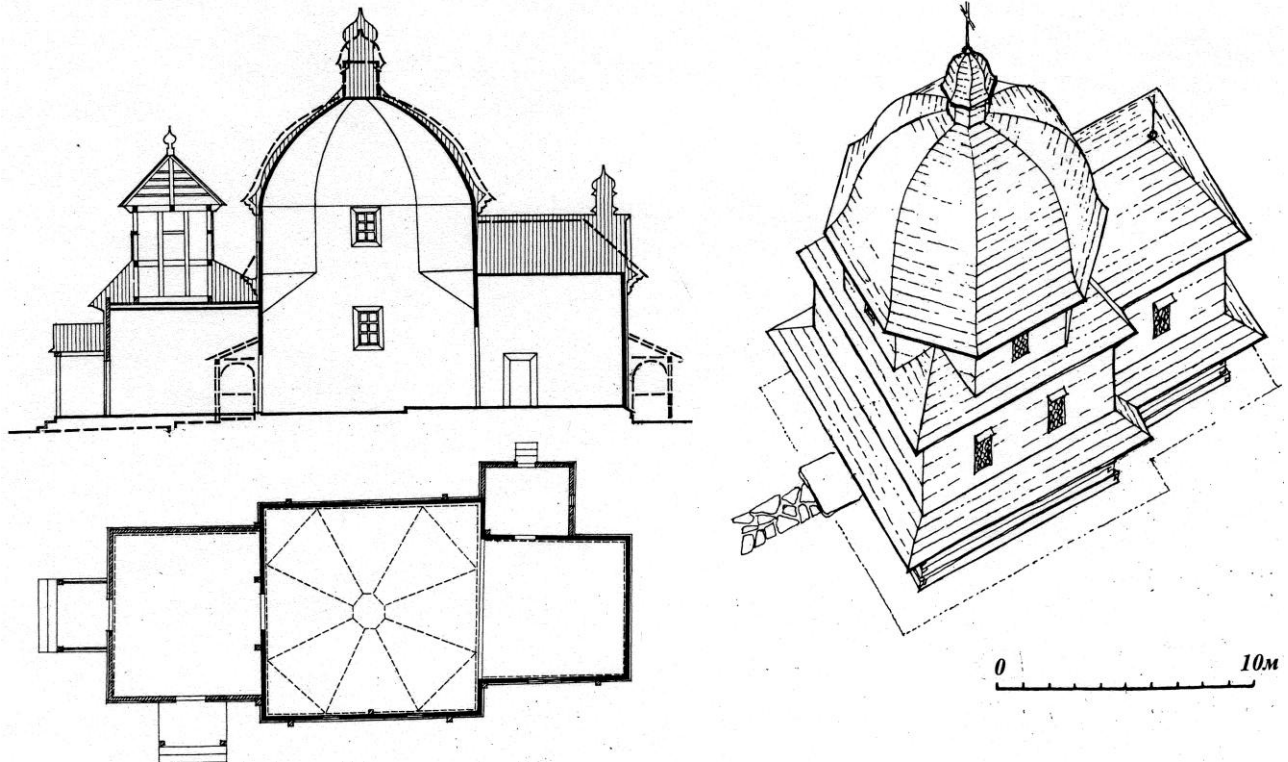
Дещо пізніше – у п.пол.XVIII-ого ст. – в с.Градді Маневицького району Волинської області було зведено ще більш мініатюрну Дмитрівську церкву, яка становить собою дещо складніший варіант двозрубного храму з двома верхами (рис.2, в). Як і більшість найстаріших дерев'яних церков, ця будівля на протязі своєї більш ніж трьохсотрічної історії зазнала чимало пізніших перебудов та ремонтів, що певною мірою змінило первісну об'ємно-просторову композицію та конструктивне рішення пам'ятки. Це стосується, насамперед, чотирихилого наметового верху над навою, первісну рублену конструкцію якого на початку XVIII століття було замінено на каркасний дах аналогічної пірамідальної форми водночас з влаштуванням у головному приміщенні пам'ятки невисокої плоскої стелі на різьбленому сволюку з позначеною на ньому точною датою капітальної

реконструкції церкви у 1714 р. На користь цього припущення свідчать численні випадки перебудови первісних рублених верхів поліських дерев'яних церков на каркасні намети, що досить детально було розглянуто в окремому дослідженні на прикладі Троїцької церкви у Судчому Волинської області [11]. Незважаючи на реконструкцію завершення Дмитрівської церкви, первісне конструктивне та композиційне рішення обох її зрубів (прямокутної в плані нави та розташованої на схід від неї квадратної апсиди), а також рублена конструкція чотиригранного пірамідального верху над вівтарним приміщенням і навіть чотирихила форма центрального намету в цілому залишилися незмінними, що дозволяє скласти уявлення про найбільш ранні двозрубні храми Полісся з двома верхами.

Попри відносно невелику кількість зафіксованих на Поліссі зразків таких будівель, їх порівняльний аналіз можна було б продовжити і далі, проте навіть наведені вище приклади і допоміжні історичні джерела дозволяють пов'язувати походження поліських двозрубних храмів з найбільш архаїчними будівельними традиціями поліщуків, втілених, передусім, у деяких згаданих вище реліктових формах традиційної дерев'яної архітектури регіону. Разом з тим, не можна не відзначити, що при всій зовнішній цілісності і завершеності подібної концепції, її застосування для більш складних і досконалих за своєю архітектурою зразків поліських двозрубних храмів виглядає не таким переконливим та однозначним. Досить показовим в цьому відношенні є наведене відомим українським вченим Ф.Волковим в одній з його робіт [12] фото Петропавлівської церкви 1775 року у старовинному містечку Ушомирі (відомому до того ж за доби Київської Русі як центр невеликого удільного князівства деревлян) Житомирської області (рис.1, праворуч), безпосередній зв'язок якої з вищезгаданими реліктовими будівлями Полісся простежити вже набагато складніше. На жаль, цей унікальний зразок поліського двозрубного храму в натурі не зберігся і, за відсутності будь-яких допоміжних даних про нього або подібні споруди, для з'ясування питання про походження більш складних будівель досліджуваної групи розглянемо інший зразок традиційного сакрального будівництва регіону – Миколаївську церкву 1601 р. у селі Лудин неподалік від Володимира-Волинського (рис.3).

На перший погляд, ця пам'ятка повторює принципову схему поліського тризрубного храму з одним розташованим над навою верхом та дзвіницею над бабинцем на зразок розглянутої нами раніше [13] Преображенської церкви ХУІ ст. у селі Нуйно Волинської області. Разом з тим, проведений автором аналіз композиційних і конструктивних особливостей будівлі показав, що теперішній вигляд лудинського храму (і, насамперед, його західна частина, включаючи й дзвіницю) багато в чому не відповідає його первісному стану, відображаючи цілу низку більш пізніх реконструкцій. Насамперед, привертає увагу квадратна в плані форма бабинця, досить незручна для розташування над ним дзвіниці і

тому нехарактерна для храмів згаданого різновиду на Поліссі (в Гішині, Качині, Судчому та інш.), які відрізняються прямокутною, витягнутою у поздовжньому напрямку формою західного зрубу. Цілком природно, що внаслідок цього каркасна дзвіниця Миколаївської церкви має не традиційну квадратну в плані, а прямокутну, витягнуту у поперечному напрямку, форму із співвідношенням довжини стін 3:2. На цій підставі деякі дослідники зробили припущення, що західний об'єм лудинської пам'ятки первісно був одноярусним і завершувався не дзвіницею, а звичайним дахом на зразок існуючого завершення апсиди [14].

Рис.3. План, розріз та реконструкція первісного вигляду Миколаївської церкви 1601 р. У Лудині Волинської області

Відразу зазначимо, що авторами згаданої версії залишилася непоміченою досить своєрідна система освітлення центрального верху, у восьмерику якого влаштовано не два або чотири, як це робиться у більшості випадків, а лише три віконних отвори – з південного, північного та західного боків. Це дозволяє припустити, що первісна композиція Миколаївської церкви мала асиметричний характер, причому її західний об'єм був набагато нижче східного або його у храмі не було зовсім. Друге припущення слід визнати значно переконливішим, адже центральний і східний зруби лудинської пам'ятки на відміну від західного посилені вздовж їхнього периметру традиційними у цих випадках “лисицями” (подвійними стовпами для зміцнення стін зрубу), виділяючи таким чином найбільш давню і найменш збережену частину цієї споруди. До цього можна додати, що приміщення бабинця з'єднується з навою не традиційним вирізом у вигляді фігурної арки, а дверним отвором в західній, глухій, стіні центрального

зрубу, що в комплексі з іншими згаданими раніше ознаками дозволяє говорити про більш пізнє походження західної частини будівлі (включаючи зруб бабинця та розташовану над ним каркасну дзвіницю) в цілому.

Таким чином, первісно Миколаївська церква у селі Лудин являла собою двозрубну одноверху споруду, яка не має аналогів серед поліських дерев'яних храмів волинського типу, хоча добре відома також у сусідніх регіонах України та Польщі. Найближчими до цієї пам'ятки у територіальному, хронологічному і художньо-стильовому відношеннях є розташована на пограниччі Волинського Полісся та північної Галичини П'ятницька церква ХУІ ст. у Белзі на Львівщині [15], а також зафіксований М.Драганом двозрубний одноверхий храм ХУІ ст. у селі Гарбарі на Лемківщині (південно-східна частина Польщі) [16]. Крім того, значна спорідненість з лудинським храмом простежується і в композиційному рішенні двох пам'яток дерев'яної архітектури у Буську на півночі Львівщини - Онуфріївської церкви 1680 р. і церкви Параскеви 1708 р. [17]. Порівняно рання хронологія лудинського та подібних до нього дерев'яних храмів (ХVI-ХVII ст.ст.), а також їх досить компактне розташування в межах відносно невеликого географічного ареалу на стику Волинського Полісся, Лемківщини та Галичини, дозволяють шукати причини цього явища не лише у традиційному дерев'яному будівництві, а пов'язувати їх з більш масштабними процесами та тенденціями у розвитку будівельного мистецтва зазначеного періоду.

З погляду на це особливий інтерес викликає розташована неподалік від Лудина Василівська церква кін. ХІІІ - поч. ХІV ст. у Володимирі-Волинському (рис.4, в), яка до радикальної реконструкції кін. ХІХ ст. являла собою класичний зразок кам'яного храму-ротонди з невеличкою майже непомітною апсидою зі сходу [18]. Враховуючи особливе соціально-політичне значення цього міста як найважливішого центру Волинського князівства, ця будівля цілком могла бути використана в якості прототипу при будівництві лудинської та подібних до неї двозрубних церков вищезгаданої групи. Реальність цього припущення особливо зростає в зв'язку з тим, що невеличкі кам'яні храми на зразок Василівського у Х-ХІV ст.ст. були добре відомі у багатьох країнах Східної Європи і більшістю вітчизняних та зарубіжних фахівців кваліфікуються як храми-ротонди романо-готичного типу [19]. Найбільш відомими серед них є костюл Діви Марії Х ст. у замку Вавель в Кракові, костюл ХІ ст. у польському Цешині (рис.4, а), церква св. Хреста 1100 р. у Празі (рис.4, б), кладовищенська капелла св. Якова ХІІІ ст. в угорському містечку Шопрон (рис.4, г) та інш. При цьому Василівська церква у Володимирі-Волинському, на думку відомої дослідниці архітектурної готики О.Годованюк, відрізняється від інших храмів-ротонд сусідніх регіонів Східної Європи не тільки вишуканістю свого

архітектурно-художнього рішення, але й винятковою чистотою втілення готичної концепції [20].

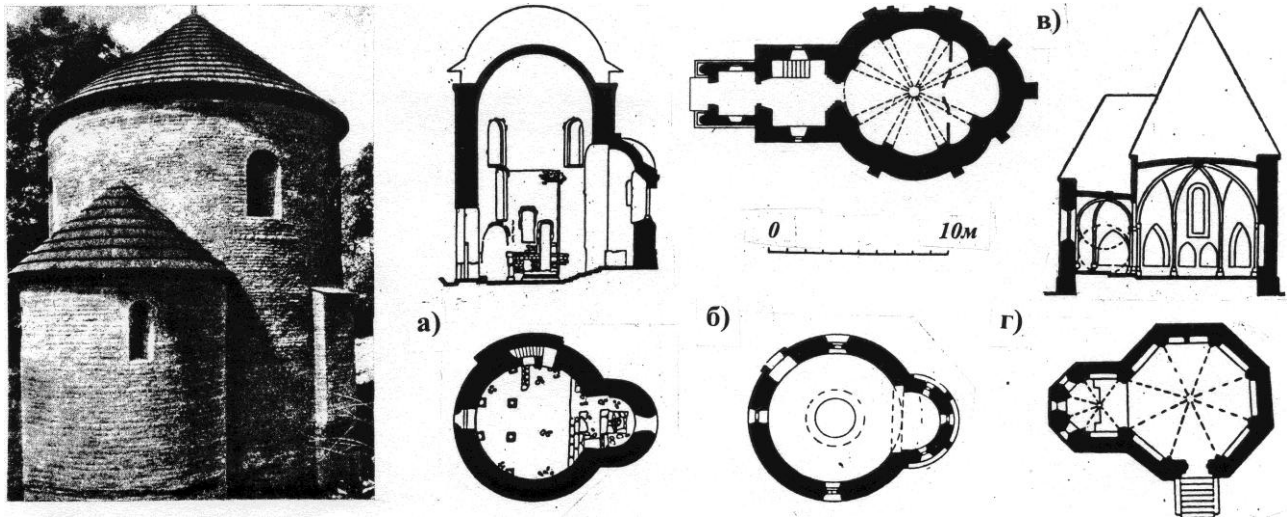
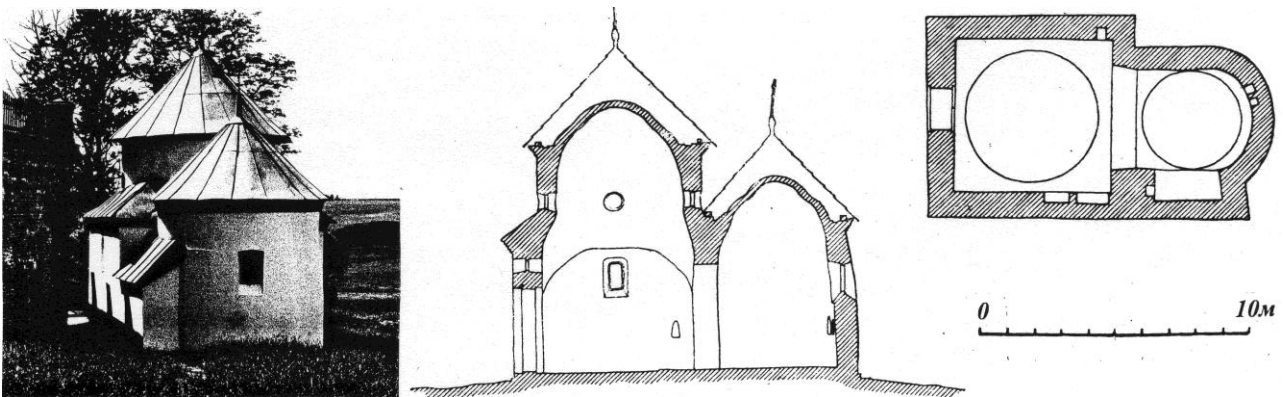

Рис.4. Деякі зразки романо-готичних храмів-ротонд у країнах Східної Європи: а - костьол XI ст. у Цешині (Польща); б – церква св. Хреста 1100 р. у Празі (Чехія); в – Василівська церква кін. XIII – поч. XVI ст. у Володимирі-Волинському (Україна) та капелла св. Якова XIII ст. у Шопроні (Угорщина).

Очевидна спорідненість (композиційна, територіальна і, певною мірою, хронологічна) між цими групами дводільних дерев'яних та кам'яних храмів, як і переважно готична спрямованість останніх (принаймні, більш пізніх споруд на зразок Василівської церкви-ротонди), дозволяють припустити частковий вплив готичного стилю на процес формування досліджуваного різновиду традиційних сакральних будівель Полісся. Подібне припущення свідчить про існування ще одного, додаткового, фактору виникнення поліських двозрубних храмів, який, на перший погляд, є цілком незалежним від висунутої нами раніше концепції їхнього походження виключно під впливом найбільш архаїчних архітектурно-будівельних традицій досліджуваного регіону. Проте при більш прискіпливому вивченні специфічного контексту, в якому виникало та розвивалося зазначене явище, ці ніби-то різні, і, певною мірою, протилежні лінії розвитку двотрубних поліських храмів у реальному процесі їх формування становили собою досить цілісний і взаємоузгоджений комплекс факторів впливу. Це можна простежити на прикладі ще одного розташованого неподалік від Володимира-Волинського цегляного храму – Троїцької церкви XV ст. у Святогорському (Успенському) монастирі у Зимному Волинської області (рис.5), ґрунтовно дослідженої свого часу відомим українським мистецтвознавцем Г.Логвином [21].

Незважаючи на досить лаконічну архітектуру пам'ятки і відсутність в ній елементів готичного декору, пов'язану з більш пізньою датою її будівництва, у

дводільній структурі цієї невеличкої культової будівлі знайшла своє послідовне втілення започаткована у згадуваних раніше готичних храмах-ротондах схема композиційного рішення. Разом з тим, на відміну від цього досить важливого свідчення готичних проявів в архітектурі Троїцької церкви, у конструктивному рішенні обох її бань простежується й зворотній вплив традиційного культового будівництва регіону на архітектуру мурованих храмів: “У конструкціях бань застосовано унікальний прийом: вони спираються на зімкнене зрізане склепіння – своєрідно трансформовану в цеглі дерев’яну конструкцію залому, завдяки чому Троїцька церква посідає особливе місце в історії архітектури України” [22]. Попри унікальність наведеного прикладу тісного взаємопроникнення двох згаданих вище складових цілісного процесу розвитку українського культового зодчества, він свідчить і про те, що формування поліських двозрубних храмів також відбувалося на основі складного синтезу художньо-стильових принципів та прийомів архітектурної готики, з одного боку, та найдавніших архітектурно-будівельних традицій української дерев’яної архітектури, з іншого.

Рис.5. Троїцька церква XV ст. у Святогорському (Успенському) монастирі у с. Зимно під Володимиром-Волинським (за Г.Логвином).

Окреслена в даній статті картина формування найпростіших двозрубних храмів Полісся, побудована з врахуванням їхніх аналогів у прилеглих регіонах України та Східної Європи, безперечно, не відображає всієї реальної складності зазначеного процесу. За межами дослідження залишилися, наприклад, виявлені археологами в кількох стародавніх поселеннях Волині та Галичини залишки дерев’яних храмів-ротонд XII ст. [23], а також деякі інші маловідомі історичні джерела та аналоги. Попри це, на підставі проведеного у статті комплексного дослідження поліських двозрубних храмів слід визнати, що формування навіть такого найпростішого в Україні різновиду традиційних сакральних будівель не могло відбуватися під впливом якогось одного фактору, охоплюючи набагато ширше у типологічному, територіальному та хронологічному відношеннях коло явищ, процесів та тенденцій. Ця обставина свідчить про необхідність розгляду

зазначеного явища (як і будь-яких інших фактів або подій багатомістової історії будівельного мистецтва) у контексті процесів архітектурного формоутворення і їх універсальних закономірностей незалежно від призначення, територіальної приналежності, будівельного матеріалу або художньо-стильової спрямованості об'єкта дослідження.

Література

1. Завада В. До питання про походження поліських дерев'яних храмів з дзвіницею над бабинцем // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА. - 2010. - №23. – С. 110-122.
2. Січинський В. Дзвіниці і церкви Галицької України XVI-XIX ст. – Львів, 1925. – С.33.
3. Завада В. Дерев'яні храми Полісся. – К.: Техніка, 2004. – С.10-26.
4. Теодорович Н. Волынь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и других отношениях. – Почаев: Тип. Почаево-Успенской лавры, 1903. – Т.5. – С. 46, 257, 260, 420, 448.
5. Там же. – С. 172-173.
6. Там же. – С.229.
7. Сумбадзе Л. Дарбазные перекрытия и их место в истории архитектуры. – Тбилиси, 1977.
8. Верговський С. Давнє народне будівництво Українського і Білоруського Полісся // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – 1979. – №.2. – С.74-75; Таранушенко С. Клуни Українського Полісся //НТЕ. – 1968. - №3. – С.62-63; Dmochowski Z. Ze studijow nad poleskiem budownictwem drzewnem // Biuletyn Historij Sztuki I Kultury. – R.V, n.2. – Warszawa, 1937. – S. 170, 172, 176-178.
9. Прибега Л. Народное зодчество Украины: Охрана и реставрация.– К.: Будівельник, 1987. – С.43.
- 10.Таранушенко С. Клуни Українського Полісся. – С.63.
- 11.Завада В. Архітектура дерев'яних храмів Полісся за архівними джерелами // Архітектурна спадщина України. – 1996.– Вип.3, ч.2.– С.96.
- 12.Волков Ф. Старинные деревянные церкви на Волыни // Материалы по этнографии России. – Спб., 1910. – Т.1. С.30.
- 13.Завада В. До питання про походження поліських дерев'яних храмів з дзвіницею над бабинцем. – С.113.
- 14.Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т.2. – К.: Будівельник, 1985. – С.62.

15. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т.3. – С.205.
16. Драган М. Українські деревляні церкви. – Т.2. – Львів. – С.130.
17. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т.3. – С.112-113.
18. Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. – Текстовий блок. – К.: Техніка, 2000. – С.90.
19. Всеобщая история архитектуры: В 12 т. – М.: Стройиздат, 1965. – С.521 – 553.
20. Історія української архітектури. – К.: Техніка, 2003. – С.138.
21. Логвин Г. Архітектурний комплекс в Зимно // Архітектурні пам'ятники. – К.: Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1950. – С.97.
22. Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. – Текстовий блок. – С.93.
23. Моги́тыч И. Архитектура Галицкой и Волынской земель XII – XIV вв. в свете новых открытий // Архитектурное наследство. – 1990. - № 37. – С.209-222.

Аннотация

На основании комплексного изучения Полесских двухчастных деревянных храмов XVI-XVIII веков, их аналогов в других регионах Восточной Европы и дополнительных исторических источников выявляется, что формирование этой редкой разновидности культовых сооружений происходило на основе сложного синтеза готического стиля и древнейших традиций украинского народного зодчества.

Ключевые слова: традиционный, двухсрубный, храм, ротонда, готика.

Summary

On the basis of complex study of polisky two-component wooden temples of the XVI-XVIII ages, their analogies in other regions of the East Europe and auxiliary historical sources is ascertained that a forming this uncommon variety take place on the basis of the composite synthesis of Gothic style and the most ancient traditions of Ukrainian people's building.

Keywords: traditional, wooden, temple, Gothic.